

УДК 141. 319. 8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.65.8>

ПОСТАСІ МОВЧАННЯ В ЕПІСТОЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ СТУСА

Юлія Доброносова

*Національний транспортний університет,
факультет економіки та права, кафедра філософії та педагогіки
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 1, 02000, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5891-8226>*

Авторка обґрунтовує необхідність міждисциплінарного пізнання творчої спадщини поета і дисидента Василя Стуса та представляє філософський аналіз його розуміння екзистенційних аспектів людського життя. Метою дослідження є виявлення особливостей осмислення феномену мовчання в епістолярному дискурсі Василя Стуса. Статтю присвячено розгляду розуміння поетом мовчання як специфічної форми комунікації та з'ясуванню значення його іпостасей у листах до друзів і рідних. В епістолярному дискурсі Василь Стус представляє зразок неакадемічного філософування та пізнає антропологічні феномени, актуалізовані в екзистенціальній європейській традиції філософії XX ст., причому всі іпостасі мовчання в його епістолярії етично та екзистенційно зумовлені. Авторка акцентує на цінності для Василя Стуса свободи вибору мовчати або вибору не мовчати на прикладі його життя й листів до рідних і друзів 1960–1980-х років, розглядаючи практику листування як медіа. Із 1960-х років у його епістолярному дискурсі присутнє розуміння амбівалентності мовчання як екзистенціалу та міркування про суть репресивного мовчання. У 1978–1979 рр. у листах Василь Стус розмежує екзистенційно цінне мовчання та мовчання, пов'язане з комунікативними дистанціями між ним та його адресатами. Він часто розглядає феномен мовчання як екзистенціал, а в мовчанні вдвох із цінним Іншим представляє його як інтерекзистенціальний смисл. В епістолярному дискурсі Василя Стуса мовчання постає як вибір, фронтір самоздійснення та наслідок переживання граничних ситуацій. Екзистенціальна аналітика феномену мовчання в листах поета дає змогу вписати його філософування у лінію екзистенціальної європейської філософії. У майбутніх дослідженнях авторка планує представити зв'язки між різними екзистенціалами в епістолярному дискурсі Василя Стуса.

Ключові слова: медіалістування, епістолярний дискурс, неакадемічне філософування, мовчання, екзистенціал, іпостасі мовчання.

Вступ. Найновішу хвилю інтересу науковців до творчої спадщини письменника, перекладача і дисидента Василя Стуса можна спостерігати з 2022 р., що засвідчують підвищення уваги до його поезії у світі, публікації її перекладів різними мовами та використання результатів актуальних досліджень у підготовці виставкових проєктів «STUS» в Інституті Пілецького у Берліні (жовтень 2024 р.) та «Поки ми тут, усе буде гаразд» в Мистецькому Арсеналі в Києві (грудень 2025 – лютий 2026 р.). Міждисциплінарне пізнання його художніх творів і перекладів дає змогу увиразнити його роль у розвитку української культури 1960–1980-х та помітити зв'язки між висловленим ним і пошуками українцями джерел екзистенційної сили в умовах російсько-української війни, але повноцінна реактуалізація його творчості неможлива без розгляду його розуміння екзистенціалітету людського життя, представленого в листуванні з друзями та рідними.

Мета дослідження – виявлення особливостей осмислення феномену мовчання в епістолярному дискурсі Василя Стуса. Її реалізація передбачає розгляд розуміння мовчання як специфічної форми комунікації та з'ясування значення різних його іпостасей у його листах до друзів і рідних. Виконання цих завдань дасть змогу продемонструвати

© Доброносова Ю., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

специфіку прояву в епістолярії Василя Стуса єдності екзистенційної та етичної перспектив осмислення людського життя та увиразнити зв'язок між філософсько-антропологічною та етичною лініями у його міркуваннях.

Огляд новітньої наукової рецепції епістолярію поета засвідчує, що продуктивне пізнання представленої у ньому смисложиттєвої проблематики помітне в міждисциплінарних дослідженнях. Більшість науковців окреслює філософський горизонт світоглядних пошуків Василя Стуса, але рідко аналізує окремі антропологічні феномени. У дослідженнях його листування [1–6] та психологічних аспектів творчості [7–10] згадки про мовчання присутні на берегах розгляду його орієнтації на діалог. Наявні також поодинокі праці, присвячені значенню цього антропологічного феномену в його поезії. Маргарита Єгорченко [11] аналізує ідею «творчої тиші», пов'язуючи її з ідеєю усамітнення та ідеєю «вслування» у буття. Марія Янкова наголошує на значенні образу мовчання у творах Василя Стуса та перетворенні цього феномену на «стійку міфологему, що є віддзеркаленням тоталітарної дійсності» [12, с. 309], розрізняє види мовчання, паралельно розкриваючи роль образів німування і тиші.

Мізерна кількість досліджень, присвячених осмисленню розуміння поетом мовчання, спонукає до пошуку методологічних ключів до його пізнання. Ми виходимо з того, що цей феномен у його епістолярному дискурсі можна продуктивно проаналізувати, застосовуючи філософську методологію – екзистенціальну та інтерекзистенціальну аналітику. Такий підхід зумовлений екзистенційно-сисловою щільністю його листів та необхідністю активізації діалогу між філософською й літературознавчою лініями у їх науковому осмисленні. Екзистенціальна аналітика феномену мовчання в епістолярії формує перспективу розгляду, яка увиразнює можливість вписування висновків поета у річище екзистенціальної європейської філософії без установки на розміщення їх у рамки конкретних напрямів. Запропоноване дослідження пов'язане з нашими попередніми публікаціями, у яких ми послідовно впроваджуємо ідею осмислення листування як специфічного медіа [13; 14], значущого для альтернативних дисидентських мереж комунікацій радянської доби.

Виклад основного матеріалу. У полілогічному епістолярному дискурсі Василя Стуса присутнє його зацікавлення в постановці смисложиттєвих запитань з акцентом на цінності самого акту запитування. У листах він творить зразок неакадемічного філософування, виходячи на перспективи розуміння феноменів, актуалізованих в екзистенціальній європейській традиції філософування у ХХ ст. та в близькій до неї поезії. У структурі практик комунікації поета із цінними Іншими з кола друзів і рідних у 1960–1980-ті роки листування присутнє як унікальне медіа, що забезпечує обмін повідомленнями й інформацією та є способом творення, оформлення і поширення смислів, альтернативних тим, які транслювали радянські мас-медіа для підтримки радянської конструкції реальності. Осмислення науковцями філософських ідей у поезії та листуванні Василя Стуса зазвичай передбачає пошук зв'язків між висловленим ним та працями філософів, концепціями яких він цікавився, або «полювання» на паралелі між його висновками й ідеями представників напрямів філософії ХХ ст., проте цих дослідницьких тактик недостатньо для реактуалізації специфіки його філософування. Михайло Жилін [15] пов'язує філософічність його поезії не з трансляцією філософських ідей, а з тим, що об'єднує філософію та поезію як специфічні способи пізнання. Із такої перспективи варто підходити і до філософування у його епістолярному дискурсі. Більшість висновків Василь Стус формулює у горизонті філософської антропології з акцентом на комунікативних спрямуваннях людського життя, але його епістолярій сповнений переходів між етичною та філософсько-антропологічною проблематиками, тому увага до філософсько-запитальних інтенцій у його листах допоможе здолати інерцію репрезентації його творчої спадщини.

Мацей Пьотровський [16] наголошує на присутності в рецепції творчості Василя Стуса в Польщі з кінця 1980-х і до нашого часу перетягування каната між агіографами й прихильниками його поетичного генія та солідаризується з перекладачем Марціном Гачковським, який пропонує представити його як живу людину та як європейця і герметичного, складного поета. Подібне спостереження помітне і в міркуваннях Олега Покальчука [17], який наголошує, що в Україні досі триває процес творення «ікони Стуса» та нині в умовах російсько-української війни українці можуть опинитися у фазі між прихованою боротьбою з увялим ідолопоклонством (іконоклазмом) та палімпсестом. Поява знакового для поета образу палімпсесту показова, адже він може виступити ключем до можливостей наукової рецепції різних річищ його спадщини, звільненої від ідолопоклонства, і нам видається прийнятною можливістю застосувати цей ключ до розуміння філософської щільності його епістолярію. Листування Василя Стуса часто є фіксацією граничного антропологічного експерименту, у якому запитування домінує над формулюванням відповідей, тому його листи сповнені свідчень про прагнення цілісності самості з указівкою на рух, а не на досягнутий стан. Філософсько-антропологічна лінія у його листах – серія епізодів стабільності у річищі нестабільності та фіксація переходів від цілісності до переживання фрагментації самості. Він часто описує особливості людського існування в горизонті граничних ситуацій, що помітно і під час осмислення ним мовчання. Для розуміння смислу цього антропологічного феномену для Василя Стуса варто усвідомлювати, що мовчання постає у його листах у розмаїтті видів, тому його аналіз передбачає урахування кількох концептуальних положень. По-перше, мовчання варто репрезентувати не як відсутність комунікації, а як специфічну його форму, що має особливий екзистенціальний статус та вказує на інтерсуб'єктивність людського існування. Ми розглядатимемо мовчання як комунікативну дію, яка пов'язана з добровільним або вимушеним утриманням від висловлювання та може виражати і духовну зосередженість людини, орієнтацію на пізнання світу та самопізнання і свідчити про травматичні переживання, самотність та відчуження [18]. Його амбівалентність пов'язана з динамікою відкритості/закритості людського існування, тому його можна представити і як екзистенціал.

По-друге, мовчання має етичний і пізнавальний смисл, тому нерідко факт мовчання або його долання свідчить про результати смислотворення. Відмова від мовчання та вибір мовчання як відповіді розгортаються у просторі етичного, але започатковуються у пізнанні особою свого комунікативного потенціалу. І мовчання як мітка орієнтації на дисконікацію, і відмова від мовчання як прагнення висловити прихильність до чеснот у термінології Томаса Ренча [19] можуть бути представлені як свідчення інтерекзистенціалітету людського існування, комунікативно, інтерсуб'єктивно й етично вкоріненого. Вибір мовчати або не мовчати започатковується у діалозі особи із самою собою та свідчить про можливість відповідей на запити, які вона здатна сформулювати, комунікуючи з Іншими.

По-третє, мовчання може свідчити про оберігання людиною її ідентичності та відстоювання незалежності способів пізнання світу і самопізнання, а опозиція мовчання/свідчення дає змогу виокремити його репресивні та емансипативні види.

Усі іпостасі мовчання в епістолярному дискурсі Василя Стуса етично, екзистенційно й інтерсуб'єктивно зумовлені та пов'язані з екстралінгвістичними умовами його полілогу з цінними Іншими з місць радянської «волі», місць ув'язнення і заслання. Більшість згадок про мовчання у його листах пов'язані з усвідомленням виняткового значення в житті людини можливості як вибору мовчати, так і вибору не мовчати, у яких завше йдеться про єдність факту та цінностей. Характеристики тих, хто знав Василя Стуса, містять указівки на цілісність його особистості. Його образ у Левка Лук'яненка [20, с. 142] заснований на

ідеї самодостатності як викінченості особи, у Івана Дзюби він постає моральним максималістом вольового типу. [20, с. 234], а в Семена Глузмана – як людина без шкіри. Останній образ видається нам найближчим до розуміння життєвих спрямувань Василя Стуса, що проявлявся в динаміці відкритості/закритості та наближення/віддалення, виразної у його листуванні. На це вказує й опис Генріха Дворка [21, с. 101], який акцентує, що до першого ув'язнення він був дуже стриманим і навіть мовчазним, тож у його спогадах виникає образ двох Василів, перший з яких був спокійний, витриманий, делікатний, неазартний, уважний до Інших і готовий їм допомогти, а другий – подібний до стиснутої пружини: «Я думаю, що Василь нікого не пускав у свій внутрішній світ. Це була його фортеця. Василь мав тверді моральні принципи, хоча ніколи не розводився про них» [21, с. 101–102]. На винятковий смисл свободи мовчати чи не мовчати у його житті вказують і спостереження Дмитра Горбачова: «Тобто він придивлявся, він щось вивчав, він усе перетравлював мовчки. А в останню зустріч він мені видався більш інтровертним, говорив більше, більш активно ставився до оточення свого» [20, с. 204]. Микола Горбаль наголошує, що «мовчати і слухати – це характер Василя, а не його фізичний стан» [21, с. 91]. Оповідь про опір Василя Стуса радянській конструкції реальності може бути представлена як історія про розгортання ідеї існування відмінного від радянського життєсвіту, виняткову роль у можливості якого відіграють два моменти з його життя, пов'язані з розумінням мовчання як фронтиру людського існування. Здатність мовчати або не мовчати для нього засвідчує можливість свободи людини, усвідомлення гідності й потреби в турботі про кордони самості.

Із середини 1960-х років життєву позицію Василя Стуса формує вибір не мовчати, що в радянському життєсвіті може бути проінтерпретований як відхилення від норми. Натомість під час другого слідства і суду у 1980-му він увиразнює вибір мовчати, численні згадки про що зафіксовані в документах слідства як відмова від відповіді на запитання [22]. Рух від не мовчати (у 1960–1970-х) до мовчати (у кінці 1970-х – на початку 1980-х) може видаватися рухом від одного до іншого смислового полюсу, та в обох випадках ідеться про свідомий комунікативний розрив із радянським життєсвітом, здійснений у двох формах вибору, кожен із яких стосується розуміння мовчання як фронтиру самоздійснення. Відмова від мовчання стає осереддям його етичної позиції із середини 1960-х. Дмитро Стус [23, с. 190–192] акцентує, що виступ Василя Стуса в кінотеатрі «Україна» був проявом вибору не мовчати як єдності мовлення-діяння, на що вказує і його фраза «Я не міг мовчати» з пояснювальної записки, написаної на вимогу дирекції Інституту літератури, та констатація того, що мовчання є злочином. Етичний смисл відмови від мовчання тут пов'язаний із загостренням відчуття несправедливості, прагненням захисту життєсвіту в горизонті Ми-зв'язків із цінними Іншими та турботи про здатність до вибору бути присутнім у світі в певний, етично, екзистенційно та комунікативно зумовлений спосіб. Отже, репресивне мовчання, запропоноване в радянській конструкції реальності як норма, долається індивідуальним мовленням-діянням, що увиразнює відмінність мовця-дієвця від поширених у соціумі зразків поведінки, і прагнення знайти в Ми-зв'язку цінних Інших, котрим теж буде притаманна «патологічна» неспроможність мовчати [23, с. 196].

Парадоксальними проявами вибору не мовчати можна вважати і листи Василя Стуса до радянських очільників чи органів влади, хоча кожен із них є прикладом дискомунікації, зумовленої поглибленням комунікативних розривів, підставою для появи яких була етична позиція автора, втілена у відмові від мовчання. Водночас у них він окреслює межу і вказує на те, чим не може поступитися [23, с. 260]. Пов'язаний із усвідомленням власної гідності вибір не мовчати проявився і під час заслання, коли Василь Стус вибирав право на листування та спробував захистити себе після виходу статті «Друзья и

враги Василя Стуса», яка продемонструвала підходи радянських мас-медіа до конструювання реальності. І в листах, і в записках «З таборового зошита» йшлося про вибір не мовчати, зумовлений потребою зберегти почуття гідності, свідчення про що містить лист до дружини від 03.03.1978. Зв'язок відмови від мовчання з уявленням про честь, гідність і справедливість передбачали для Василя Стуса усвідомлення того, що таким же проявом цієї позиції за кілька років може стати вибір мовчати, коли мовчання ставатиме діянням. Про етичний смисл цього вибору мовчання, виразного в протоколах слідства [22], свідчить і те, що Світлана Кириченко, яку викликали як свідка на суд над Василем Стусом 1980 р., відмовилася брати участь у ньому та відповідати на будь-які запитання [22, с. 558], а в спогадах зазначала: «Коли мене судили за відмову свідчити на його новому процесі 1980 року, я побудувала самозахист на поясненні своєї моральної правоти – при формальному порушенні букви закону, – спираючись на кодекс моралі Махатми Ганді. Василь про це вже не дізнався» [24, с. 16].

У серії присвячених психотипу Василя Стуса публікацій Ольга Пуніна [8–10] наголошує на смисловій домінанті інакшості у прижиттєвому та посмертному сприйнятті його особистості та характеризує його життєву позицію як оборонну з домінантою етичного спрямування. Із такої перспективи і вибір мовчання, і відмова від мовчання можуть бути розглянуті як частина етичної стратегії, а не як тактичні ходи, зумовлені обставинами життя. Обидва вибори були способами засвідчити його життєву позицію, базовану на етиці чеснот та етиці вибору, і постали як прояви єдності екзистенційних та етичних спрямувань.

Однак епістолярний дискурс Василя Стуса засвідчує і те, що така цілісність не завше була монолітна, бо в ній проступало усвідомлення амбівалентності впливу вибору мовчати або не мовчати на комунікацію із цінними Іншими і збереження Ми-зв'язків. Навіть усвідомлення того, що мовчання може бути формою опору радянській реальності, підсилює тугу за іншою його іпостасю, пов'язаною з необхідністю в мовчанні увиразнити творчі спрямування. Уже в ранніх листах Василя Стуса до друзів кінця 1950-х – початку 1960-х йдеться про амбівалентність мовчання як екзистенціалу, необхідного пошуку шляхів до себе і до інших. На початку 1960-х він уперше фіксує цінність мовчання, необхідного для самовизначення, та пише про його смисл, пов'язаний із потребою турботи про самість, у зверненні до Бориса Дорошенка 05.02.1960. У листуванні з друзями Василь Стус відкриває, що мовчання може свідчити про комунікативні дистанції між ним та цінними Іншими (листи до Анатолія Лазоренка від 04.11.1959, 01.10.1962 та 25.01.1963, до Бориса Дорошенка від 05.02.1960 та до Віктора Дідківського від 10.02.1963), але й наполягає на цінності пауз у комунікації. Тоді ж він фіксує у листах і те, що мовчання може бути формою комунікації. Свідчення про це містить навіть лист до Андрія Малишка від 16.02.1963, у якому йдеться про мовчання як мітку неможливості Ми-зв'язку там, де Василь Стус сподівався його знайти. У його листуванні 1960-х років динаміка мовчання адресата та адресанта може вказувати і на потребу в мовчанні як способі увиразнення думок та ідей. Поява цього феномену як специфічної форми комунікації натякає на парадокси сили-слабкості епістолярної комунікації, що присутнє у зверненнях до Володимира Вербиченка (Буца) від 03.12.1963 та від 22.1.1964. У листах до Анатолія Лазоренка від 25.01.1963 та до Віктора Дідківського від 10.02.1963 Василь Стус часто перепрошує за мовчанку та вказує на неунікність мовчання як свідчення людського способу присутності у світі. У його листах до друзів у 1960-ті роки з'являється також усвідомлення потреби в мовчанні тоді, коли йдеться про прагнення комунікації із цінними Іншими. Навіть тоді, коли у його житті вже оформлюється вибір не мовчати, у листуванні про нього йдеться нечасто, але отожднення замовчування та неправди з'являється у листі до колеги-перекладачки Зінаїди

Йоффе від 25.04.1968, у якому він окреслює смисл опору репресивному мовчанню, поширеному в радянській конструкції реальності. У кінці 1960-х у листах він розкриває відмінності між екзистенціалом мовчання, мовчанням-перепорою в комунікації та репресивним мовчанням, що межує зі страхом. Він увиразнює це в датованому 1969 р. листі до Василя Скрипки, коли рецензує його викривальний есеїстичний трактат «Пісні гідропонним способом» та вживає образ глухонімого народу. Перехід від мовчання до німування та втрати спроможності вільного мовлення і діяння для Василя Стуса етичний за суттю.

У його листах до друзів із місць неволі у 1970-ті роки з'являється і мовчання, пов'язане з прагненням репресивних радянських інституцій позбавити його епістолярної комунікації та розірвати Ми-зв'язки з колом друзів. За його означенням, ішлося про «особливий епістолярний режим», у горизонті якого з'явилося мовчання-покарання, про яке він пише у листах до Світлани Кириченко від 22.09.1974, до Христини Бремер від 09.10.1978, до Олега Орача від 14.08.1977. Натяк на це містить і лист до Василя Захарченка, датований орієнтовно 1975–1976 рр., який починається зверненням «Куме мій мовчазливий!».

У 1978–1979 рр. у листах до друзів та рідних присутнє чітке розмежування Василем Стусом екзистенційно цінного мовчання як частини самотності, необхідної для самовідновлення й оборони самості, та обтяжливого мовчання, за яким проступає загроза втрати Ми-зв'язків. Перша іпостась мовчання пов'язує його філософування з лінією екзистенціальної європейської філософії, у якій мовчання постає як феномен, неунікний у розгортанні унікальності екзистенції. Для Василя Стуса мовчання як екзистенціал є необхідним складником обґрунтованого ним самособоюнаповнення, бо без нього неможливі ні самоактуалізація, ні досвід переживання єдності мовлення і діяння. Він рухається в річищі екзистенціальної філософії та філософії діалогу ХХ ст. та пропонує у листах своєрідні «рубрики» для міркувань, співмірні з осмисленням мовчання у Мартіна Гайдеггера і Мартіна Бубера, особливо коли йдеться про інтерсуб'єктивний (за суттю інтерекзистенціальний) аспект мовчання вдвох.

Розглядаючи ідею «творчої тиші» як складову частину онтології та аксіології поетичної творчості Василя Стуса, Маргарита Єгорченко [11, с. 93–94] наголошує на її присутності у його поезії, листуванні та літературно-критичних текстах, причому в 1977 р. у його листах до рідних і друзів часто постають образи, у яких опис «творчої тиші» пов'язаний із продуктивним усамітненням. Дослідниця вказує, що мотив «творчої тиші» з'являється у нього задовго до ув'язнення, адже у статті «Серед грому і тиші» (1966) він пов'язує усамітнення в тиші з етичною гігієною, необхідною для митця, а пізніше ця ідея постає у його статтях, присвячених творчості Володимира Свідзінського та Віктора Кордуна. Маргарита Єгорченко [11, с. 96–97] акцентує, що потреба в «творчій тиші» не свідчить про пріоритет закритості як життєвої позиції митця, а передбачає динаміку закритості/відкритості його до реальності.

У листах до друзів згадки про пов'язане з «творчою тишею» мовчання, неунікне в самопізнанні, часто присутні поруч із міркуваннями щодо позитивного смислу самотності, що засвідчують звернення до родини Довганів від 24.04.1977, до дружини від 01.06.1975, до дружини і сина від 15.01.1984, до рідних від 04.11.1984. В останньому зі згаданих листів Василь Стус окреслює зв'язок між вибраною самотою, нетотожною ізоляцією, та самозосередженням.

Ольга Пуніна [10, с. 26–27] акцентує, що в листах до родини 1974–1978 рр. часто йдеться про голод на самотність і тишу. Зв'язок між «творчою тишею» та спрямуванням на усамітнення в епістолярному дискурсі Василя Стуса засвідчує усвідомлення ним потреби динаміки закритості/відкритості, про що йдеться в полілісті до дружини, сина

і друзів від 31.12.–01.01.1978. Фіксуючи близькість екзистенційного мовчання, у якому оформлюються цінні смисли і постають начерки творчих ідей, до «творчої тиші» варто акцентувати на нюансах розуміння обох феноменів: першому притаманна виразна антропологічність, а другий указує на додання меж індивідуального існування. Мовчання стає одним із ключів до «творчої тиші», а розкриття його онтологічного потенціалу засвідчує динаміку відкритості/закритості людського існування. Прагнення мати вільний вибір мовчання та вибір відповідати мовчанням мають спільні витoki у його розумінні того, що шлях від існування до буття індивідуальний, як і шлях від мовлення до мовчання і в зворотному напрямі. Факт акту мовчання або його додання свідчить у листах Василя Стуса про результати як самопізнання, так і пізнання світу. Саме тому всі іпостасі мовчання у його епістолярному дискурсі мають стосунок до сфери етичного, а увиразнення розуміння їхньої ролі в індивідуальному самоздійсненні (в означенні поета самособоюнаповненні) пов'язане з рухом від його розуміння як екзистенціалу до припущення його інтерекзистенціальної природи, і це дає йому змогу показати, що «етичне не можна визначати поза конституцією світу людини» [19, с. 331].

Василь Стус в епістолярії завше відрізняє продуктивне усамітнення у мовчанні від переживання тотальної ізоляції, зумовлене перешкодами в епістолярній комунікації. У його листах часів «особливого епістолярного режиму» присутній образ мовчання цінних Інших як прикмета загроженості стосунків із ними. У перший рік першого терміну ув'язнення у листі до дружини і сина від 23.12.1972 він пише про переплетіння позитивних переживань і болю у переживанні віддаленості тих, із ким у нього є Ми-зв'язок, та характеризує їх як «безіменних майже, безмовних» і «невпізнаних у новому часі, у нових водах» і згадує про передчуття майбутніх загроз появи комунікативних і смислових дистанцій. Найбільше згадок про мовчання цінних Інших містять листи до рідних 1973–1974 рр., що супроводжується у зверненнях до дружини від 15.10.1973 та 15–16.11.1974 підсиленням переживань відстаней між адресатом та адресантами, і згодом це повторюється на початку 1980-х у листах до рідних. У листах до дружини від 15.03.1983 і від 24.10.1984 та до рідних 06–10.05.1984 рядки про мовчання свідчать про появу розривів між ним і цінними Іншими та загрозу відчуження від самого себе, яке він описує як «відвикання від самого себе». Водночас ще до його вибору мовчати, утіленого під час другого слідства та другого судового процесу над ним, у його листах до друзів із кінця 1970-х з'являються поради щодо необхідності усамітнення і мовчання як способів зберегти самих себе (листи до Василя Овсієнка від 21.05.1979, до Семена Глузмана від 02.07.1979, до Олесь Сергієнка від 10.08.1979 та до Євгена Сверстюка від 29.02.1980). Натомість у листах до рідних присутні поодинокі згадки про особливий різновид мовчання вдвох, розділеного із цінними Іншими.

Згадуючи про друзів, Василь Стус акцентує не лише на цінності діалогу, а й на смислі мовчання, інтерсуб'єктивного за суттю. Показова фраза з листа до дружини від 22–30.09.1976, у якому він передає вітання Івану Світличному та пише, що мав із ним та іншими цінними Іншими у його домі «стільки теплих розмов і мовчань», увиразнює ту іпостась мовчання, у якій воно постає як справжній інтерекзистенціал, тобто комунікативна життєва форма. Акт мовчання вдвох засвідчує взаєморозуміння та вкоріненість людського існування у горизонті комунікації, без якої немає окремих суб'єктів. Згадки про спільне мовчання з друзями, у якому відбувається самопізнання та світопізнання, виводять Василя Стуса на усвідомлення того, що в термінах інтерекзистенціальної аналітики звучало б як те, що людиною можна стати лише у попередньо комунікативно влаштованому світі [19, с. 34].

Екзистенційну роль у житті людини інтерсуб'єктивно вкоріненого мовчання як форми комунікації варто розглядати і в горизонті розуміння поетом медіального потенціалу мовлення-діяння та мовчання-діяння, що засвідчують його міркування про медіум мовного Я в аналізі твору Паскаля Лене «Вишивальниця», у якому теж проступає єдність екзистенційної та етичної перспектив розуміння людського життя.

Висновок. Багатолікості мовчання в епістолярному дискурсі Василя Стуса представлена різними його іпостасями, які мають як конструктивне, так і деструктивне значення для збереження екзистенційної стійкості в різних граничних ситуаціях. Більшість із них пов'язана з етичним вибором не мовчати та вибором мовчати, прояви яких виразні й у життєвій історії поета. Для розкриття специфіки філософського дискурсу в епістолярії Василя Стуса цінні передусім ті іпостасі мовчання, які дають змогу розкрити його екзистенційну природу або вказати на діалогічний потенціал мовчання вдвох із цінним Іншим. В його епістолярному дискурсі мовчання постає як вибір, фронтір самоздійснення та наслідок переживання граничних ситуацій. Розмаїття його іпостасей, презентоване в листах до рідних і друзів різних років, указує на характерну орієнтацію поета на увиразнення єдності екзистенційної та етичної перспектив розуміння людського життя, осмислення якої ми плануємо представити в майбутніх дослідженнях, присвячених зв'язкам між різними екзистенціалами у його листуванні.

Список використаної літератури

1. Глушковецька Н.А. Епістолярій Василя Стуса як синтез поетичної, літературно-критичної та перекладацької творчості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Черкаси, 2014. 20 с.
2. Загоруйко Н.В. Листи Василя Стуса як феномен епістолярної творчості. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2011. Вип. 21. С. 185–196.
3. Коткова Л. Концептуальна картина світу в епістолярній спадщині Василя Стуса. Освіта Донеччини: історія, сьогодення та майбутнє. Вінниця : ГО «Європейська наукова платформа», 2023. С. 209–244.
4. Кузнецов В.О. Етико-естетична максима епістолярію Василя Стуса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2011. 22 с.
5. Мазоха Г. Екзистенційні мотиви в епістолярній спадщині В. Стуса. *Теоретична і дидактична філологія*. 2011. Вип. 10. С. 223–233.
6. Несвіт С. Морально-етичні доміанти Василя Стуса в епістолярії. Молода нація: альманах. Василь Стус: двадцять років після смерті: сучасне сприйняття і переосмислення. 2006. № 1(38). С. 229–240.
7. Михайлова Т. Музичний світ поезії Василя Стуса. *Стусознавчі зошити: науковий альманах. Зошит п'ятий*. Вінниця : Простір літератури, 2019. С. 78–100.
8. Пуніна О. Людина без шкіри. Психотип Василя Стуса: розвідка-нарис. Брустури : Дискурсус, 2022. 160 с.
9. Пуніна О. Оборонна система Василя Стуса: етика і творчий процес. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2019. Вип. 27. С. 137–146.
10. Пуніна О. Психотип Василя Стуса. Стусознавчі зошити: Зошит шостий. *Науковий альманах*. Вінниця : Простір Літератури, 2020. С. 5–31.
11. Сторченко М.О. Концепція поетичної творчості Василя Стуса: контексти розуміння : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2021. 182 с.
12. Янкова М. Поетика мовчання у творчості В. Стуса та Ю. Гудзя. Наукові записки. Серія «Філологічна». 2013. Вип. 32. С. 308–316.

13. Доброносова Ю.Д. Опір дисконунікації та збереження Ми-зв'язків в епістолярному дискурсі Василя Стуса. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2024. № 55. С. 64–72.
14. Доброносова Ю.Д. Розмаїття мовних ігор як прояв медіамережевої специфіки епістолярного дискурсу Василя Стуса. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2021. Вип. 28. С. 40–47.
15. Жилін М. Природа філософичності лірики Василя Стуса. *Стусознавчі зошити: Науковий альманах. Зошит другий*. Вінниця : Простір Літератури, 2016. С. 79–95.
16. Пьотровський М. Стус у Польщі: перетягування каната. URL: <https://cultura.pl/ua/stattia/stus-u-polshchi-peretyahuvannya-kanata> (дата звернення: 20.03.2026).
17. Покальчук О. Василь Стус. Від ікони до палімпсесту. URL: <https://theukrainians.org/vasyl-stus> (дата звернення: 20.03.2026).
18. Доброносова Ю.Д. Мовчання. *Велика Українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Гармонія> (дата звернення: 20.03.2026).
19. Ренч Т. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія / пер. з нім. В. Приходька. Київ : Дух і Літера, 2010. 348 с.
20. Нецензурний Стус. Книга у 2-х частинах. Ч. 2. Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. 320 с.
21. Василь Стус: Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів. Київ : Кліо, 2013. 684 с.
22. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР / уклад. В. Кіпіані. Харків : Віват, 2019. 688 с.
23. Стус Д. Василь Стус. Життя як творчість. Київ : Дух і Літера, 2015. 384 с.
24. Кириченко С. Птах піднебесний. Спогади про Василя Стуса. Київ : Смолоскип, 2016. 160 с.

THE HYPOSTASIS OF SILENCE IN THE VASYL STUS'S EPISTOLARY DISCOURSE

Yuliia Dobronosova

National Transport University,

Faculty of Economics and Law, Department of Philosophy and Pedagogy,

Omelyanovycha-Pavlenka str., 1, 02000, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5891-8226>

The author justifies the need for interdisciplinary research of Vasyl Stus's creative heritage and presents a philosophical analysis of his understanding of the existential aspects of human life. The purpose of the study is to identify the features of understanding the phenomenon of silence in Vasyl Stus's epistolary discourse. The article is devoted to examining the features of the poet's understanding of silence as a specific form of communication and clarifying the meaning of its hypostasis in his letters to friends and family. In his epistolary discourse Vasyl Stus presents a non-academic philosophizing and explores anthropological phenomena actualized in existential European tradition of philosophizing in the 20th century. All hypostases of silence in his epistolary writings are ethically and existentially conditioned. The author emphasizes the value for Vasyl Stus of the freedom to choose to be silent or not to be silent on the example of his life and letters to family and friends in the 1960s-1980s and examines the practice of correspondence as a media. Since 1960s his epistolary discourse has already included an understanding of the ambivalence of silence as existential, the necessary search for ways to oneself and to Others, and reflections on the essence of repressive silence. In 1978–1979, in his letters, Vasyl Stus distinguishes between existentially valuable silence and silence associated with communicative distances. In Vasyl Stus's epistolary discourse silence appears as a choice, a frontier of self-realization and a consequence

of experiencing limit situations. Existential analytics of the silence in the poet's letters allows us to place his philosophizing in the line of existential European philosophy. In the future studies the author plans to present the connections between different existentials in Vasyl Stus's epistolary discourse.

Key words: media of correspondence, epistolary discourse, non-academic philosophizing, silence, existential, hypostasis of silence.

Дата першого надходження статті до видання: 22.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026